

Nenabídl ji v přijatelné formě ani majoritě, vyjma vulgárního materialismu, kterého se ale z valné části chopila, aby pak díky své dominantní roli a přizpůsobivosti přežila, vytvořila nové struktury, avšak bez Romů. *Helena Nosková*

Identita etnických spoločenstiev. Výsledky etnologických výskumov. (ed.)

Bratislava, Ústav etnológie SAV 1998, 128 s.

Tato publikace nás seznamuje se základními problémy etnologického bádání, kam patří studium etnické identity, etnického vědomí, etnických spoločenství a etnických skupin. Ačkoliv důležitost těchto výzkumů byla zřejmě badatelům již po 2. svět. válce, jejich úsilí a výsledky výzkumů byly v mnohém nepřesné. Teoretické přístupy zkoumání problematiky se převážně orientovaly pouze na tzv. objektivní anebo primordiální přístup ve zkoumání etnických problémů.

V současnosti se badatelé soustředují na výzkum etnické identity a etnického vědomí vybraných etnických spoločenství na území Slovenska i mimo ně a kladou si za cíl zaplnit alespoň zčásti pocíťovanou mezeru ve výzkumu etnických otázek. Sdružuje je vědecký projekt „Funkce a projevy etnického vědomí ve společenském vývoji Slovenska“, který je podporovaný Vědeckou grantovou agenturou MŠ SR A SAV v letech 1995–1998 a v jednotlivých částech přináší výsledky z výzkumů etnické identity, resp. etnického vědomí Slováků, Maďarů, Romů, Čechů, Židů a Rusínů. Autoři v 8 článcích věnují pozornost studiu vzájemných etnických vztahů

především v etnicky smíšených oblastech, na etnické hranici a v prostředí minorit.

První článek Gabriely Kiliánové: „Teoretické východiská pre výskum etnických otázok v národopise/etnológii na Slovensku“ – období po 2. svět. válce (s. 9–24), se zamýšlí nad výzkumy zabývajícími se etnickými otázkami a hlavně teoretickými výsledky studia etnicity ve slovenské etnografii, folkloristice/etnologii. Autorka podotýká, že badatelé se po 2. svět. válce zaměřovali jednak na výzkum slovenských enkláv v zahraničí a za druhé na výzkum etnických skupin/menšin na území Slovenska. Velmi důležitý byl výzkum Cikánů–Romů, později Ukrajinců–Rusínů a Maďarů. Výzkum Židů a Němců zůstával dlouho tabuizovaným tématem, až do poč. 90. let.

V obou případech se vědci věnovali komunikaci mezi skupinami, otázce jazyka, integrace skupin, asimilice, endogamie, atd. Je však zcela evidentní, že v 50. letech ve slovenské etnografii nastala vědomá orientace na sovětskou vědu. Šlo o snahu inspirovat se v teoretických a metodologických výsledcích teorií etnosu v sovětské etnografii (hl. překladem knihy J. V. Bromleje: *Etnos a etnografie*).

S etnickým vědomím a transformací etnicity u současných amerických Slováků nás ve druhém článku: „Byť Slovákom nebolo žiadne potešenie...“ (s. 25–44) seznamuje Eva Riečanská. V roce 1990 byl v USA registrován více než milión amerických občanů slovenského původu, většinou potomků vystěhovalců konce 19. a zač. 20. stol. Masový charakter přistěhovalectví vedl k formování etnicky homogenních skupin, které imigrantům zaručovaly základní zázemí. V důsledku tzv. řetězové

imigrace se v jednotlivých čtvrtích soustřeďovali obyvatelé podle regionální a náboženské příslušnosti, kteří často pocházeli ze stejné lokality nebo z příbuzenství.

Skupiny imigrantů se v novém socio-kulturním prostředí staly etnickou menšinou a jejich etnicita byla určena socio-ekonomickým statutem, kulturní tradicí, jazykem, náboženstvím, atd. Střet jejich světa a kultury s kulturou americkou vytvořil základ pro pocítění etnických hranic a přehodnocení vnitřních etno-kulturních obsahů skupiny.

Na etnickém základě vznikaly instituce, školy, církevní organizace, spolky a sdružení, jejichž činnost směřovala k uchování pocitu slovenské identity. Avšak díky akulturaci a celkovým mizením socio-kulturních vzdáleností mezi skupinami emigrantů nastává snaha o amerikanizaci jako jediná cesta začlenění se do společnosti. Postupně dochází k narušení tzv. etnického způsobu života a také oslabení významu jazyka až k zániku jeho používání. Určité symbolické hranice skupin však zůstávají zachovány, mají většinou individuální charakter.

„Problém identity Rómov“ (s. 45–70) popisuje ve třetím článku Arne B. Mann. V roce 1991 se při sčítání lidu mohli Romové poprvé po šedesáti letech svobodně přihlásit ke své etnické příslušnosti, ale podle odhadů na Slovensku přiznala romskou etnicitu pouze jedna čtvrtina. Důvodem je zřejmě historický vývoj vztahu majoritní populace k romské minoritě.

Pohled do historie napovídá, že zhruba v 13. až 15. století byli kočovní Romové místním obyvatelstvem přijímáni kladně, ale už od začátku 15. století nastalo období absolutního odmítání soužití s Romy – byli postaveni mimo zákon a často i vyhnáni z jednotlivých zemí.

V další době, která skončila přednedáv-
nem, se prosazovala metoda vnucování kulturního modelu majoritní společnosti, s názorem, že je to jediná možná cesta absolutního splynutí s životem majoritního obyvatelstva. Změny nastaly po roce 1989, kdy vznikla Romská občanská iniciativa a postupně i další politické strany a svazy. Romům je garantováno právo na výchovu a vzdělání, tisk a informace v jejich jazyce, právo na rozvoj romské kultury, atd.

Předpokládalo se, že Romové, jako početně druhá největší etnická minorita na Slovensku, projeví zájem o tyto problémy a budou postupně prosazovat svoji emancipaci. Ale ukázalo se, že dezorientace romských obyvatel Slovenska a rozdílnost jejich názorů vedly k neúspěchu ve zviditelňování a prosazování vlastního etnika.

A. B. Mann, podle vztahu k vlastní etnicitě, rozdělil příslušníky rómského etnika na Slovensku do tří základních skupin: 1. preferují cestu asimilace (vidí perspektivu spokojeného života pro sebe a své potomky v maximálním osvojení si způsobu života majoritního obyvatelstva), 2. cestu etnické identifikace (vidí řešení neuspokojivého postavení Romů v sebeuvědomovacím procesu), 3. mají pasivní – nevyhraněný názor (nevidí řešení svých sociálních problémů v žádné z předcházejících možností). Je možné předpokládat, že první dvě skupiny jsou málopočetné, většina Romů totiž nemá k etnicitě vyhraněný jednoznačný postoj. Postavení těch ze třetí skupiny je velmi složité, protože většina z nich po roce 1989 v důsledku nové ekonomické politiky státu přišla o své zaměstnání, o sociální jistoty a ocitají se tak v nové společenské izolaci.

Na závěr autor poukazuje na vstřícnou politiku státu, která se orientuje na roz-

voj občanské společnosti, jež bude akceptovat existenci etnických minorit a jejich právo na rozvoj vlastní kultury, na rozvíjení tolerance a bezkonfliktního soužití v multikulturní společnosti.

Čtvrtý článek Michala Káľavského: „Procesy integrácie menšín“ (s. 71–82) popisuje tyto procesy jako neustálé hledání cest a způsobů, jak si zachovat vlastní menšinovou identitu při začleňování se do struktury majoritní společnosti, a to na úrovni hospodářské, společenské, politické a kulturní. Toto hledání je pozitivním přístupem menšiny k řešení otázek charakteru vlastního kulturního a duchovního života. Je to východisko mezi vědomou izolací a asimilací menšiny.

Autor si klade otázku, zda v každém konkrétním případě spolužití menšiny a většinového společenství je možné najít takovou formu vzájemného spolužití, která nebude znamenat kulturní ohrožení menšiny, ať už ve formě přirozené nebo násilné asimilace, a nebude představovat ani její izolaci. **Soužití jednotlivých etnických a jazykových společenství by nemělo přinášet napětí a konflikty vzájemných vztahů, ale mělo by být orientované na spolupráci, a to takovou, aby byla výhodná vzájemně – jak pro menšinu, tak pro většinu. Každé ze zúčastněných společenství by mělo být jistým způsobem spoluprací obohaceno.**

Podle článku Juraje Podoby: „Etnická identita, **menšinové elity a etnický konflikt: Súvislosti a determinanty**“ (s. 83–92) se koncem 20. století dostává do popředí zájmů etnická identita a mezietnické vztahy, národní cítění **převážná část veřejnosti vnímá jako pozitivní hodnotu.** To vše je spjato s nárůstem etnického napětí, přerůstajícího v etnické konflikty a občanské války. Při zdůrazňování etnické identity je velký důraz kladen

na mateřský jazyk a ztotožnění se s určitými kulturními fenomény, které hrají roli národní symboliky. Jde především o vymezování se vůči jiným skupinám, a to **způsobuje, že se skupiny navzájem vnímají jako etnické.** Etnické identity se objevují a krystalizují v procesu sociálního konfliktu.

Etnické napětí se na současném Slovensku váže ke dvěma fenoménům odlišného rázu: k napětí v nitru etnického společenství Rusínů–Ukrajinců a k napětí ve vztazích mezi většinovou populací a maďarskou menšinou. Zjednodušeně je možno říci, že v etnicky smíšených oblastech s každodenními kontakty příslušníků jednotlivých skupin je míra napětí nejnížší. Podstatou sporu Ukrajinci versus Rusíni je právě zápas o národní orientaci, o identitu. Je to konflikt elit, o který má obyvatelstvo východního Slovenska hovořící rusínským dialektem minimální zájem. Boj je veden o získání a udržení kontroly ve státních kulturních institucích, resp. kontroly nad stále se **ztenčujícími státními** dotacemi pro menšinovou rusínskou kulturu. Jde o kontrolu finančních toků a institucionálního základu jejich socio-profesního statusu, kde problém etnické identity slouží ke **zdůvodnění skupinových cílů a skupinové legitimacy před veřejností.** Maďarská menšinová komunita na Slovensku z pocitu svého ohrožení zase neustále udržuje problematiku své etnické identity v centru politického zájmu tohoto společenství a utužuje soudržnost jeho elit.

Konfliktní ráz získá etnická identita **prostřednictvím politické propagandy a medializací konfliktu elit, ale možnost reálného konfliktu by nastala pouze v případě jeho rozšíření z majoritních a minoritních elit i na ostatní sociální vrstvy, což by byl etnický konflikt mezi**

řadovými obyvateli etnicky smíšených oblastí Slovenska.

Šestá studie Kataríny Popelkové: „Identita Čechů v mezivojnovom meste na Slovensku“ (s. 93–106) je věnována otázce etnologických aspektů postavení Čechů v urbánním společenství v meziválečném období na Slovensku, okolnostem jejich participace na sociálním dění a každodenním životě města Skalica (u hranic s ČR, cca 5000 obyvatel).

Po rozpadu Rakouska-Uherska a odchodu Maďarů zde kromě Slováků žilo asi 100 Židů a kolem 400 Čechů. Cílem výzkumu je zjistit, co pro tuto skupinu Čechů znamenal život na Slovensku. Nejde o jejich studium v letech 1918 až 1939 jako etnické skupiny, spíše o charakteristiku určité sociální situace, která vznikla jejich příchodem na Slovensko a začleněním se do tamního života.

Začátkem roku 1919 byl z důvodu nedostatku slovenské inteligence organizován příliv Čechů na Slovensko. Ale tato situace byla velice citlivá. Označování Čechů za „neznabohy“ a „okupanty“, ale i za „zachránce národa“ se stalo běžnou součástí projevu politických postojů na Slovensku 20. a 30. let. Po vyloučení Maďarů ze státní správy, soudnictví a školství tyto pozice zaujali Češi a tím velmi utrpěla sociální prestiž emancipující se slovenské střední vrstvy a bylo vyvoláno nepřátelství hospodářsky a sociálně zaostávající vrstvy dolní. Konec ale nastává vyhlášením autonomie Slovenska v roce 1938 a mnoho Čechů ze Slovenska odchází.

K problematice etnické identity a jejímu měnícímu se významu v 1. polovině 20. století na příkladě města Trenčín nás přivádí sedmý článek: „Židovští živnostníci v období Slovenskej republiky v rokoch 1939–1945“ (s. 107–122) autorky Moniky Vrzgulové. Pro existenci člověka ve společ-

nosti je nutné jeho zařazení do sociální struktury, která je tvořena sociálními skupinami. Členem určité sociální skupiny se člověk může stát dvojným způsobem – jednak svobodným výběrem anebo nezávisle na svém vědomí, narozením. Identitu člověka lze pozorovat v různých formách a projevech, ale vždy pouze v konkrétních sociálně-historických kontextech, protože se mění pod vlivem politických, sociálních a kulturních změn.

Tento výzkum se zaměřil na problém etnické identity v sociální skupině živnostníků v Trenčíně po dobu dvou kvalitativně odlišných historicko-politických období – ČSR (1918–1938) a Slovenská republika (1939–1945). Zajímá se o problém etnické identity na hodnotovém systému živnostníků. Ti tvořili heterogenní skupinu s rozdílnou etnickou i náboženskou příslušností. Prvotními zájmy těchto členů byly ekonomické cíle. Etnická příslušnost nebyla v období ČSR oficiálním kritériem determinujícím jejich realizování se v podniku. Změna nastala se vznikem Slovenské republiky v roce 1939. Absolutní podřízení se Třetí říši, normy s fašistickou orientací naplno zasáhly židovské živnostníky (ty, které zákony slovenského státu za Židy označily). Zda se postižení židovští živnostníci sami za Židy pokládali anebo ne, nebylo v této době podstatné. Význam mělo pouze vnější označení, které dokonce rozhodovalo i o lidské existenci.

Publikace je zakončena osmým článkem Nory Lábadových: „Niektoré aspekty uzatvárania miešaných manželstiev v Békéskej Čabě v Maďarsku“ (s. 123–128). Endogamie převládala v určitých oblastech Slovenska až do zač. 20. stol. a měla význam především při uchovávaní kulturní jednoty obce a při utváření společného skupinového vědomí. Pravidlo uzavírání manželství mezi členy určité

skupiny mohlo platit nejen pro lokální a sociální skupiny, ale často se také týkalo etnických skupin.

V Békešské Čabě v Maďarsku žili po mnoho let společně Slováci i Maďaři, ale národnostně smíšeným manželstvím přáno nebylo. Situace se trochu změnila až po 2. světové válce, hlavně po výměně obyvatelstva mezi Slovenskem a Maďarskem, ale určitá odmítavost k těmto sňatkům stále přetrvávala. Rostoucí příliv maďarsky mluvících novousedlíků po 2. světové válce způsobil, že postupně slovenština vymizela a i ve smíšených rodinách se používala maďarština. Pouze doma v rodině se někdy mluvilo slovensky, ale současné děti Slováků už slovensky většinou nerozumějí.

Při výběru manželského partnera hrála důležitou roli i náboženská příslušnost, upřednostňovalo se „manželství jedné víry“. (Slovenské obyvatelstvo Békešské Čaby bylo v minulosti evangelického a římskokatolického vyznání. Maďaři byli vyznavači kalvínské víry.) Smíšená manželství se uzavírala v kostele a podle obřadu víry nevěsty. Nezanedbatelnou roli při vstupu do manželství hrál i majetek, což platilo až do doby znárodnění. Aby tedy v Békešské Čabě nedocházelo k nežádoucímu mizení obyvatelstva slovenského původu, vybírali si zde manželského partnera podle národnosti, náboženské příslušnosti a podle lokality původu.

Informace o výzkumech slovenských badatelů naznačily, že shromážděné materiály týkající se identity etnických společenství jsou důležitým svědectvím o tom, jak se člověk sám dokáže vnitřně identifikovat a jak prosazování těchto životních názorů vypadá navenek, při splynutí s okolím, převážně pak s majoritní společností. *Lucie Procházková*

Hans Maier: Politická náboženství. Totalitární režimy a křesťanství. Překlad Klára Osolobě. CDK (ve spolupráci s Křesťanskou akademií Řím), Brno 1999. 136 s.

Publikace brněnského Centra pro studium demokracie a kultury (CDK) lze obecně charakterizovat třemi skutečnostmi. V první řadě to je jejich výrazná křesťanská (či alespoň křesťanství blízká, pro křesťany přijatelná, křesťanství v mnohém omlouvající) nebo přímo katolická orientace, bohužel až teprve ve druhé řadě atraktivní výběr titulů, které začasť jsou, již vzhledem k prvnímu bodu, aktuální a kontroverzní zároveň, a konečně velmi špatná vlastní ediční práce. Dva první body této charakteristiky zajisté nemusí být na škodu věci, jasná a ohraničená stanoviska (pokud se tato neprosazují zrovna puškou v ruce) přeci ve svém konsensu ideově budují společnost, tyto body však musíme stále mít na paměti při četbě takových knih. O recenzované publikaci to ovšem platí též, ke škodě věci však pro ni výrazným způsobem platí i charakteristika třetí.

Autor se zde ve zjednodušující zkratce pokouší vypořádat s fenoménem bytostně přítomným v moderním světě, s tím, jak totalitní ideologie do sebe vstřebávají religijní fenomény, s jejich pomocí se stávají vírami mas a jak probíhají vzájemné vztahy těchto ideologií s etablovanými náboženskými skupinami (s. 9–60). Religioznostka tyto otázky studuje zhruba od 70. let, navazuje přitom (jak Maier sice stručně avšak pregnantně připomíná na s. 14–15 a 25–26) na úvahy F. Werfela, R. Arona, E. Voegelina, jakož i na přínos meziválečné fenomenologie náboženství a R. Guardiniho. Je přitom lhotejšné, budeme-li hovořit o „politických nábo-